

Menczer Béla*

EURÓPA RÓMAI ŐSEI**

Az ősök mára már alighanem teljesen kimentek a divatból. Pedig nemrégén még túlzottan is idealizálták őket. Amikor André Gide Francia Egyenlítői-Afrikában járt (s amikor vagy tíz évvel később én is ott jártam), a fekete kisiskolásoknak a hazáról szóló tankönyvi frázist kellett megtanulniuk a *nos ancêtres les Gaulois*-ról.¹ Amikor én voltam kisiskolás, Magyarországon mindenkinek (nemzetisége szerint szlováknak, romának, zsidónak vagy németnek) azt kellett megtanulnia, hogy őseink Attila hunjai, holott – amennyire tudjuk – azoknak még maguk a magyarok sem leszármazottai. Az arisztokratikus kor ennél jóval szerényebb volt; ahhoz, hogy valaki a pápa, a császár–király, a Katolikus Király, a Legkeresztényebb Király vagy a Leghűségesebb Király kamarása lehessen,² elég volt négy nemzedéknyi katolikus és nemes őssel rendelkeznie. Az utóbbi század korai demokráciája nem elégedett meg ilyen kevésel. Egész nemzeteknek kellett valamilyen nagy népet ősként felmutatnia – keltákat, germánokat, szlávokat, hunokat –, egyeseknél kifejezetten a rómaiakat. Dacára a ténynek, hogy a római ősökkel büszkélkedők vagy a rómaiak által meghódítottak leszármazottai voltak, vagy olyanok, akik sikerrel vették birtokukba az egykori rómaiak tulajdonát. S míg az egykori udvari kamarásoknak csak azt kellett bizonyítaniuk, hogy harminckét őlük rendesen meg volt keresztelve és köztisztületben állt, addig most divattá vált, hogy a gyakorlatilag ismeretlen, homályba vesző ősök igenis jóképű, széke, kékszemű s még ki tudja, milyen emberek voltak! S tudjuk, hogy ez az ősiség-mánia egyes országok legplebejusabb köreiből milyen eszeveszett következményekhez vezetett.

Elkerülhetetlen volt az ellenhatás. Más országok iskoláiban a józan és száraz ész a történelem és a klasszikusok tanítását már be is akarta tiltani, nehogy az efféle romantikus őskutatás ferde gondolatokat ültessen el a nebulók fejében. Ám ez is hiba és persze túlzás. Az ősökkel kapcsolatos ferde gondolatok kiegyenesítésének helyes útja a spirituális

* Menczer Béla (1902–1983) történész, eszmetörténész. Jászi Oszkár unokaöccse, a Galilei-kör fiatal aktivistája, a Horthy-rendszer kezdetén rövid időre be is börtönzik. Ezt követően emigrál, Párizsban újságíró, részt vesz a Károlyi-emigráció munkájában. 1929-ben kiutasítják Franciaországból, Berlinbe távozik, de hamarosan onnan is mennie kell. Londonba kerül, a Bloomsbury Körbe. Kossuthal és az 1848-as forradalommal kapcsolatos kutatásai egyre jobban kiábrándítják a radikális, antiklerikális liberalizmusból. Franciaország 1940-es bukása után csatlakozik a szabad francia erőkhöz, három évig teljesít katonai szolgálatot. Ezt követően de Gaulle német és kelet-európai sajtószolgálatát vezeti. Menczer, aki részben zsidó származású, de reformátusnak született, ekkor már katolikus. Elete hátralévő részét Angliában tölti, a BBC-nél dolgozik. Világnézete ekkor kristályosodik ki véglegesen, ezt katolikus reformkonzervatívizmusnak nevezhetjük. Ennek alapja a 20. század borzalmai által igazolt emberi gonoszság komolyan vétele, a 19. századi liberális nacionalizmus éles elutasítása, a birodalmi gondolat felértékelése. Menczer Béla munkássága máig feldolgozatlan.

** Az esszé eredeti címe és megjelenési helye: *The Roman Ancestry in Europe*, *The Quarterly Review* 1957. július. A jegyzetek a fordítótól származnak.

¹ „Gall őseinkről”.

² Azaz a spanyol, a francia vagy a portugál uralkodóé.

leszármazás igazságainak bemutatása. Az ember nem tud és nem is fog csak a jelenben élni. Akik azt mondják, hogy a jövőért élnek, álmaikhoz igazodó mitikus múltat találnak ki. Elfelejtjük, hogy a kommunizmus egész mintázata Friedrich Engels műveiből jön, aki néhány angol és amerikai utazónak a primitív törzsekről közölt beszámolója, különösen Lewis H. Morgannek a fölfedezés előtti Amerikáról kifejtett, 1879-ben publikált nézetei alapján gondolta úgy, hogy volt egyszer egy ősi kommunizmus, amely a történelmi ciklus végén fejlettebb formában visszatér, mihelyst az állam „elhal”. Választhatunk tehát a bizonytalan biológiai ősiség és egy pozitív spirituális leszármazás között. Az utóbit nem is olyan nehéz bizonyítani.

Minden modern nemzetnek van egy spirituális őse a római irodalomban.

Tacitus a rómaiak angolja. Arisztokrata, aki a megvetés és az együttérzés keverékével tekint embertársaira. Az uralkodó kaszt tagja, de sem a hivatal, sem a hatalom nem érdekli, hacsak az nem egyeztethető össze személyes ízlésével és függetlenségével, s amely szemében az erkölcsi érzék méltóságát tételezi föl, noha ő maga nem moralista s nem is filozófus. Művelt úriember, de nem tanult, hivatásos tudós. Érzéke, sőt tehetsége van a portrérajzoláshoz. Egy anekdota elég neki ahhoz, hogy tökéletes arcképet fessen. Egy politikai irány szakszerű elemzése elméletet és absztrakciót kívánna, ettől pedig irtózik. Az idegent barbárnak tartja, mégis méltányos vele szemben, jövőjét pedig némi derűlátással szemléli, mivel szabadság iránti érzékét fontosabbnak tartja, mint fogyatékosságait. A borzalmakról hűvösen, higgadtan, sőt humorosan tud szólni. Van drámaiság is benne, de minden szónokiasság és színpadiság nélkül. Soha nem fárad bele a jellemek vizsgálatába, mert ezt a blazírt arisztokratát mélységesen érdekli az emberi természet, s bár olykor cinikus, embertársai iránt mégis kellő rokonszenvet érez. Szigorú, de mindig tudja a mértéket és az illemet. Bármennyi vér, méreg, áruulás, apagyilkosság szennyezte is a cézárak trónját, teljes mértékben lojális egy tisztességes Caesarhoz, mint Traianushoz, sőt még lelkesedik is érte. Politikai vezetőként lehetőleg becsületes, művelt, rendes embert választ, mint Agricolát, nem pedig zsenit, tudóst vagy szentet. Hajlamos úgy vélni, hogy saját kora jobb, mint a véráztatta múlt; de mint minden szatirikus vénájú jellem, gyakran a dicső múltat dicséri a dekadens jelen rovására.

Tacitust kiemelkedő viktoriánusnak lehetne elképzelni, aki miután néhány könyvben megírta a régenskor botrányait, most a radikálisok és a progresszívek ellen mennydörög; aki élvezné Kipling *Lest We Forget* című versét;³ s aki a parlamentben Disraelit támogatná, mert ez tetszene Viktória királynőnek, bár hajlamát tekintve inkább Palmerstonhoz állna közel. Lehetne akár idős kabinetminiszter, hosszú irodalmi pálya után, mint Asquith első háborús kormányának egyik tagja. Szinte biztos, hogy utálta volna a Kaiser Németországát. A 19. század végén és a 20. elején az iszákosság és a nemtörődömség, elegyítve a szabadság iránti szenvedéllyel biztosan megtalálható lett volna Angliában, de nem Németországban. Ha ez az irodalomkedvelő úriember fajtájának utolsó példánya lett volna, nem szenvedhette volna II. Vilmos specialista professzorait. Manapság ne-

³ Menczer itt pontatlan. A vers címe *Recessional* (kb. *Kivonulási himnusz*, az anglikán istentisztelet záróéneke, Kipling költeménye megzenésítve egyes egyházakban valódi egyházi énekké is vált). A „Lest we forget” a versszakok refrénje. A szöveg a birodalmi nagyság veszélyeiről szól.

hezebb elképzelni Tacitust. Talán Algernon Cecil, Sir Osbert Sitwell, Douglas Reed és Lord Holden⁴ valamilyen keveréke lehetne, persze megfejelve saját zsenialitásával. Amit annak idején a zsidókról írt, abból a mai zsidókérdéssel kapcsolatban is éleslátó, intelligens, de nem túl rokonszenvező magatartás következne, s persze ennek fényében a közönséges antiszemitizmus és Hitler gyűlölete és megvetése. Amerikával kapcsolatban ironikus lenézés jellemezné, amelybe csodálat és bizalom is vegyülne, amivel annak idején a germánokkal szemben is viseltetett. Tacitust bárhol könnyű elképzelni abban a tizennégy nemzedékben, amely a mai Angliát Wolsey bíboros idejétől elválasztja,⁵ de elég nehéz a jövőbeli angol nemzedékekben meglátni. Ő volt az első irodalmár úriember és amatőr politikus. Túléli vajon ez a nagyszerű fajta a mi időnket? Vagy Anglia is a hivatásos bürokraták és szakértők országa lesz? Ha igen, géniuszának nagy római őst veszíti el.

Ha Tacitus az angol, Horatius a német. A lelkesedés kedvéért hisz a lelkesedésben, nem más okból. Nem szerelmes egyetlen nőbe sem, mint Catullus Lesbiába, hanem a szerelembe és a szerelmesekbe szerelmes, a bort pedig azért szereti, mert lelkesíti. A lelkesedés azonban, akárcsak a mámor, didaktikussá teszi. Tanítja a költészetet, a képzetet, az örömet és a mámort. Kétségkívül a jobb németek közé tartozik; közelebb van Goethehez, mint Schillerhez, mivel mindig tudja, mi a mérték és a jóízlés, de azért ő a rómaiak között a német. Soha nem mesél, hanem kommentál. Az örömben nem része van, hanem meditatál róla. Nem szerelmes, hanem erotikus filozófiát művel. Jó kézműves, de olykor felszínes, legkivált, amikor mély akar lenni. Politikája másodrendű laposságok gyűjteménye, s hiányoznak belőle a Tacitust vezérlő személyes rokon- és ellenszenvék. Bármennyire is apolitikus, azért örül neki, ha alkalmat van a politikai retorikát gyakorolni: *O navis referent...*, s még sikerül is neki ezt dallá alakítania – olyanná, amelyet remekül lehet idézni.⁶

Van érzéke a képekhez és a jelképekhez, a legnagyobb tehetsége azonban a ritmushoz van. Sok némethez hasonlóan ő is minden bizonnyal kitűnő amatőr zenész volt, verselése legalábbis erre enged következtetni. A hangsúly mindig az érzelmen van, noha az érzelmet olykor retorikus teoretizálás zavarja meg. Az érzelmek egocentrikussá teszik.

Tacitus nemtörődömsége és hanyagsága elegáns. Horatius a maga tudálékos túláradásában és extravaganciájában is elővigyázatos. Amikor valamit nem akar kifejezésre juttatni, Tacitus józanul drámai; amikor valamit ki akar fejezni, Horatius színpadias. Goethe kortársaként, Stolberg útitársaként képzelhetjük magunk elé. Egy svájci vagy itáliai utazás olyan költeményekre ihlette volna, mint a *Soracte-hegy*.⁷ 1813 az *Ad Rem Publicam*ra ha-

⁴ Algernon Cecil (Sir Robert Cecil, 1864–1958) brit politikus, a Népszövetség egyik kezdeményezője és ügyének szószólója, 1937 béke Nobel-díjasa. Sir Osbert Sitwell (1892–1969) brit politikus, író, költő, katonatiszt, publicista – igazi társasági ember. Douglas Reed (1895–1976) újságíró, író, a hitleri megalomania egyik első kérlelhetetlen ellenfele (*Insanity Fair*, 1938), egyúttal antibolsevista és anticionista szerző. Lord Angus Holden (1898–1951) katolikus brit politikus, a Lordok Háza *speakere*.

⁵ Thomas Wolsey (1473–1530) az anglikán egyházat megalapító VIII. Henrik londoni kancellárja, yorki érsek.

⁶ Horatius: *Ódák* I. könyv, 14.: „Óh, balsorsu hajónk, elsodor újra a hullám?” (*Az államhoz [melynek hajója süllyed]*, Bede Anna fordítása).

⁷ A „svájci” ihletésű óda címe *Thaliarchushoz* (I. könyv 9.): „Látod, hogy áll mély hóban a csillogó / Soracte? már-már roskad a hó alatt / sok görnyedő erdő, s csikorgó / fagyban a gyors folyamok beálltak” (Bede Anna fordítása).

sonló ódára inspirálta volna.⁸ Könnyen talált volna magának pártfogót a német fejedelmek között. Súlyos iróniája nem sértette volna őket. Természetes környezete egy kisebb német állam hercegi udvara lett volna. Bismarck kedvelte Horatiust, akármennyire is ellensége volt egy ilyen környezetnek; Horatius ugyanis a vidéki nemesség költője. II. Vilmos alatt a konzervatív ellenzék egyik morgolódo öreg főnemese lehetett volna, aki harapós és éles véleménnyel van Bülow, Eilenburg s a hasonszőrűek berlini udvarának férfi és női kokottjairól. Ezekről írta: *Ulla si iuris tibi peierati / Poena, Barine, nocuisset unquam / Dente si nigro fieres vel uno / Turpior ungui...*⁹

A weimari időkben Horatius ragaszkodott volna a Köztársasághoz, Hitler idején pedig visszavonult volna egy csöndes és idilli vidéki zugba. Tacitus szilárd konzervatív és arisztokrata hajlamaiban van egy bizonyos republikánus erény. Horatius, aki lelkesedik a tekintélyért és a monarchiáért, könnyen összetéveszthető egy republikánussal, s gyakran össze is tévesztették. Horatius egyszerűség-kedvelésében kevés republikánus erény van. Így ünnepli: *Beatus ille qui procul negotiis, / Paterna rura bobus suis exercet.*¹⁰

A rómaiak között Vergilius a francia. Nagy racionalista misztikus. Pogány teológiája hiánytalan, s tökéletesen tudja formába önteni. Van érzéke a fojtott tragikumhoz, amelyre azonban csak utal. Ismeri az isteni titkokat, de józan, ésszerű és emberi marad. Csak semmi extázis. Mentegeti Homéroszt, a harsány homéroszi kacaj nála finom mosoly. Elképesztő műveltsége hibátlan formaérzéssel párosul, ami érzelmeit és lelkesedését mérsékli és uralja, noha azok nagyon is mélyek. Olykor már-már rabul ejti a ragyogás és a külsőség, jó ízlése és formaérzéke azonban időben közbeszól és megóvja. A *Grand Siècle* Vergiliusa Racine lett volna. A 19. században ő írta volna Stendhal józan prózáját, s talán Hugo *Odes et Ballades*-ját és *Les Orientales*-ét, a többit azonban aligha. A huszadikban keresztény filozófus lett volna, a *Georgicákat* a föld és művelője halhatatlan erényeiről és becsületességéről írta volna. Egy még kiemelkedőbb Péguy lett volna, az istenek, pásztorok és hősök bárdja.

Ovidius és Cicero az olaszok a rómaiak között. Ovidius bájos, de felszínes versek költője; tudása nagy, de nem mély; erotikus, de nem szenvedélyes vagy érzelemgazdag. Szelleme és humora egy gyermeké, cinizmusa közönséges, ártatlan, szinte naiv. Száműzetésbeli ön-dramatizációja se nem meggyőző, se nem valóságos. Minden fogytékossága mellett azonban tökéletes mesterember, mindig szórakoztató, bár kissé tudátlékos és didaktikus; ellentétben Vergiliusszal vagy Horatiusszal, stílusában soha nincsenek váratlan fejlemények.

Az olasz stílus és jellem igazi atyja Cicero. Legjobb formájában egyetemes humanista. Kora tudásának minden ágához hozzászólt. Zseniális rendszerező. Gondolkodása eklektikus; sok újat nem adott hozzá semmihez, az előadás technikáját azonban tökélyre fej-

⁸ Lásd a 6. jegyzetet.

⁹ Ódák II. könyv 8.: „Hogyha, Barine, csak egy álnok esküd / bajt hozott volna tereád csak egyszer, / volna egy szürkébb fogad, egy kisujjad / körme hibázna...” (*Barine leányzóhoz [a család szépséghez]*, Bede Anna fordítása).

¹⁰ Menczer itt kihagyta a második sort. Horatius: *Epodusok 2.*: „Boldog, ki minden bokros üggyől távol él, / mint hajdanában őseink, / apái földjét szántogatják ökrei, / és nem nyomasztják pénzügyek” (Bede Anna fordítása).

lesztette. Bármilyen tárgyat két kézzel ragad meg, amelyet föl lehet díszíteni és ékíteni; s még saját személyisége is díszes és ékes. Az állam magas pozícióit töltötte be, de nem volt államférfi. A politika számára a díszítés lehetősége: önmagáé és bármely alkalomé az állam életében, amelyhez a neve hozzákapcsolható. Egocentrikus, de jó lelkiismerettel, úgyszólván észre sem véve. Célja, akárcsak Horatiusé, harmónia, kényelem, stabilitás volt, s mindenkire haragudott, aki ezeket zavarni merészelt. Végül erősebb akaratú és ambíciójú emberek prédájává vált, nem minden tragikus tiltakozás nélkül, ami azonban másoknak inkább komikusnak, semmint tragikusnak látszott. Mindezzel együtt a becsület embere marad, személyes bájjal rendelkező, rendkívül szórakoztató szerző, s minden egoizmusa dacára is olyasvalaki, akit elfogadunk, sőt akire kifejezetten szükségünk is van, ha szellemi fölfrissülésre vágyunk. Vannak pillanatok, amikor lehetetlen nem visszariadni tőle; máskor pedig lehetetlen nem kedvelni. A leggyöngébb pontja az arányérzék hiánya.

Tacitus fél mondatban képes teljes jellemrajzot adni valakiről, két-három mondatba pedig ötfelvonásos tragédiát sűríteni. Cicero számtalan beszédet mond valaki mellett vagy ellen anélkül, hogy a végén szinte bármit is megtudnánk róla. Csak azt tudjuk, hogy Cicerónak ismét alkalma nyílt az ékesszólásra. Nála a jó ember színtelen, a rossz pedig a szokásos szörnyeteg – az egyetlen kivétel Catilina, a nemzetek történetének gyakori figurája, akit először valóban Cicero írt le, bár kissé valószínűleg túlzott, ahogy Victor Hugo is a maga III. Napóleonjával. A nyelvi konstrukció azonban oly tökéletes, a szókincs oly gazdag, hogy a tartalom is megmenekül, még a legsekélyebb résznél is.

Cicero sokféle alakban fölbukkanhatott volna a modern Olaszország történetében. A 16. században firenzei vagy velencei szenátor lehetett volna, aki dialógusformában írja a kormányzás művészetéről szóló történeteit vagy értekezéseit. Lehetett volna a római kúria ékesszóló és művelt, ha nem is szentéletű püspöke vagy bíborosa. A 18. században márkai és jogász lehetett volna, aki Lipót nagyherceg alatt Toszkánát kormányozza, s közben jogfilozófiát ír, ami inkább elegáns, semmint eredeti munka. A 19. században pedig liberális tudós, Gladstone barátja. A huszadikban Mussolini idején száműzött miniszterként látom magam előtt.

Caesar Keleté, ahol a cézárszermét kialakította. Benne áll bosszút Kelet Hannibál vereségeért. Caesar a középkori és a modern Kelet őse, a hódító kalifaké és szultánoké. Saját korában ő volt a római Hannibál, ahogy II. Fülöp volt a spanyol kalifa. Személyisége olyan erős volt, hogy neve hivatallá vált. Oly józan és objektív, hogy önmagáról is harmadik személyben beszél. Bár gyöngéje a keleti pompa, mindent leegyszerűsít, mint az arabok. S mint minden arab, szenvedélyes geográfus; észjárása egyszerű és logikus, a harcban óvatos. Bár nyers, sőt kegyetlen, van igazságérzéke. Idős korában is energikus; hatvanévesen rajong a nőkért; a házasságot főként társadalmi intézménynek tekinti, s nem veti meg a fiatal férfiak erotikus vonzását sem. Az ifjú romantikus hős szakálltalan arcát viseli; Akhillészre vagy Alexandroszra akar hasonlítani. Ez a hiúság inkább fiatalos, semmint nőies. Ideálja lényegileg férfias, mint a keletieké. Képességei is jellegzetesen férfiasak. Kifejezetten olyan dolgokhoz van érzéke, amelyekben a nők soha nem tűnnek ki: világos ítélőképesség, az írásban hűvös tárgyilagosság, gyors döntés, remek adminisztráció, földrajz- és történelemtudás. Az élet érzelmi oldala számára ismeretlen,

legalábbis írásaiban. Az embereket harci és törvényhozói képességeik alapján értékeli; a vallást misztikumtól távol, politikai és erkölcsi vonatkozásban érzékeli. Caesar intellektusa erős, de nem kifinomult; nagy író, minden romantikus vonás híján, jöllehet van abban valami, hogy a cézári eszmét Kleopátrától vette.

Caesar sokak modellje volt. De csak keletieknek sikerült, időlegesen, eljátszani a szerepét: szultánoknak-padisahoknak, akik közül sokan hozzá hasonlóan végezték. Nem lázadó elnyomott, hanem hatalmában is részesülő környezetük gyilkolta meg őket. A keresztény uralkodók közül Justinianus például cézár volt – igaz, csak keleten, Bizáncban. Hohenstaufen Frigyes szintén, egy darabig – de ő is keleten, Szicíliában, ami a 13. században még kelet volt, s amelyet Frigyes éppen azért választott, hogy onnan hódítsa meg a római Afrikát. V. Károly is megpróbálkozott a cézáreszmével, amelyet a keleti Spanyolországgal való kapcsolatából kapott, meg az algériai expedícióból. Cesare Borgia, kinek jelszava *aut Caesar, aut nihil* volt, a történelemkönyvek lapjaira *nihilként* került, mivel sosem találkozott Kelettel, s nem volt kapcsolata a mítikus földdel. *Napoleon perçait sous Bonaparte* Egyiptomban,¹¹ miután fölkereste a piramisokat és a mecseteket, élvezte a mullahok vendégszeretetét, s megtapasztalta a mamelukok hűségét.

Mások használták ugyan Caesar nevét a címükben, de csak névleg voltak cézárok. A cím merő retorikává üresedett; a Nyugat elutasította Caesart, kinek öröksége csak Keleten maradhatott fenn. Nyugat császárai, mint Franciaország királyai is, Nagy Károly leszármazottai voltak, nem Caesaréi. Nagy Károly ideálja pedig, dacára a cézári címnek, Dávid király volt, nem pedig Caesar. Nagy Károly elsajátította Kelet mítoszait és vallásosságát, mint előtte Caesar is, de az ő idejében Kelet vallása már a kereszténység volt. A keleti mítosz és sajátos spiritualitás érintése nélkül csak templomtorzók és kariatúra-birodalmak szülehetnek.

Spanyolország szelleme egy hispániai születésű római. Ő a melankólia filozófusa, de ő a vigasztalás is. Számára a spirituális kérdés az első. Problémája az emberi lélek és megpróbáltatásai, de nem szentimentalista. Elfogadja és kalandnak tekinti a szenvedést és a tragédiát. Legrosszabb pillanataiban pedantéria, aforizmák és paradoxonok öncélú hajszolása jellemzi; a legjobbakban minden más rómainál közelebb kerül a tisztaság eszményéhez. A bölcs ember méltóságának vértanújaként halt meg, noha maga sem volt mentes a pompa és a világi megtiszteltetés iránti vonzalomtól. Egyszóval ő volt a spanyol: s Spanyolország spirituális és világi történelmének minden szakaszát megtaláljuk Senecában.

Ausztria és Kelet-Európa római őse Marcus Aurelius. Nem azért, mert ez a császár, aki Bécszet alapította, Esztergomnál harcolt a Duna mellett, s Bohémiát is fölkereste, olyasféle államférfiúi nyomot hagyott volna maga mögött, mint Caesar a galloknál és Britanniában. A Duna cézárja Traianus, s nem Marcus Aurelius. Traianus volt a nagy útépítő, Decebal legyőzője, ahogy Caesar Vercingetorixé.

S mégis Marcus Aurelius az, aki bár keveset írt az általa pacifikált népekről, vezetett hadjáratokról, látott tájakról, de akitől a bécsi szellem származik, s aki a kelet-euró-

¹¹ Idézet Victor Hugo verséből: „Ce siècle avait deux ans! Rome remplaçait Sparte, Déjà Napoléon perçait sous Bonaparte.” Nagyjából: 'Bonapartéban már látszott Napóleon'.

pai géniusz atyja. Római, de görögül ír: anyanyelvét a gyakorlati dolgok kifejezőjének tekinti, az ünnepléses gondolat és stílus kifinomultabb nyelvet kíván. A barokk kelet-európai írói latinul fogalmaztak, épülésül; saját szórakoztatásukra olaszul verseltek és az udvarban franciául beszéltek. Marcus Aurelius pazar, de melankolikus; méltóságteljes, de szkeptikus; kedveli a külső pompát, de nem igazán hisz benne. Tele van emelkedett elvekkkel, de képtelen a gyakorlatban követni őket. Apját ő és alattvalói is nagyszerű embernek tartották, fiát azonban a legjobb nevelés sem tudta megjavítani: így őt is béklyózza a nagy múlt és aggodalommal tölti el a jövő. Úgy véli, saját elvei a gyakorlatban kivitelezhetetlenek; retteg az anarchiától és a barbárok inváziójától, így hát elfogadja a dolgokat olyannak, amilyenek, belátva, hogy még ez a kisebb rossz. Inkább elv, semmint ember akar lenni, így amikor személyes dolgokról ír és vall, mindig megáll, mielőtt valami nagyon közvetlen következne.

Marcus Aurelius lehetett volna egy Habsburg uralkodó, I. Lipót vagy akár II. József is, leszámítva az utóbbi izgágaságát. Ha kisebb rangban születik, lehetett volna bécsi udvari kancellár vagy lengyel államférfi a szász uralkodó szolgálatában, egy Bécsben élő magyar mágnás, aki jobban beszél franciául, németül és olaszul, mint magyarul, s aki művészi alkotásokat gyűjt, továbbá irodalmi évkönyvet finanszíroz, mondjuk 1800 körül. Ferenc József idején szabadelvű miniszterként látom magam előtt – nemzetiségére nézve lehet cseh, lengyel, horvát vagy magyar. Egy ilyen jellemű és tradícióval rendelkező ember hozzáértő miniszter, aki valamilyen részterületen sikeres is, ám ez a történelem mércéjével alig számít, mivel a kor igazi problémáit képtelen kezelni. Ferenc József hosszú uralkodása sok ilyen minisztert ismert: legtöbbjük nyilván naponta kelt át hivatalába menet a bécsi Marcus Aurelius Strassén; néhányuknak biztosan lakása is volt arra, a római *Bastei* közelében. Legrosszabb korszakában Marcus Aurelius egy recsegő-ropogó nemzetállam filozófus-elnöke, aki képtelen saját elveit 1918 és 1939 között valóra váltani.

Minden európainak van római őse; gyakran nem is egy. Livius például szintén lehetett volna francia – talán egy 17. századi püspök, aki valami olyasmit alkot, mint Bossuet *Discours sur l'histoire universelle*-je, országa és királya dicsőségére, örömet szerezve a jó próza szerelmeseinek, s bosszúságot azoknak, akiknek csak a megbízható és száraz tényközlés a fontos.

Nincsenek közös római őseink Oroszországgal, ezért is van annyi bajunk ezzel az országgal. Az oroszok ázsiaiak, akiknek sosem sikerült hellenizálódniuk, romanizációjuk pedig el sem kezdődhetett. Bizonyos fokig a görögökre hasonlítanak. Történelmüket mohó és intrikus félistenek csinálták. Annaleseiket démonoktól megszállottak, meggyilkolt fivérek és férjek, bosszúvágyó Elektrák, gyászoló Antigonek népesítik be; rövid irodalmuk hatalmas eposzokból áll, tele vészterhes jövőt jósló siratókórusokkal, ésszel felfoghatatlan, titokteli végzettől sújtott férfiakkal és asszonyokkal. A legtöbb orosz dolgan van valami görög, de az oroszok soha nem ismerték a kék eget, a bölcsességet, az arányt. Nagy civilizációk közötti sivatagban élnek: Európa, Perzsia, India és Kína között, akiknek rovására Oroszország ugyan terjeszkedni tudott, de akik egyikét sem volt képes asszimilálni. Túl sok görög vonás van az orosz hagyományban ahhoz, hogy roma-

nizálódjon; túl sok buddhista panteizmus ahhoz, hogy valaha is képes legyen szabatos és ésszerű keresztény teológiát művelni; túl sok perzsa pompa ahhoz, hogy a görög egyszerűség és arányérzék felülkerekedhessen; túl sok ösztönös hindu anarchizmus ahhoz, hogy Oroszország össze tudja egyeztetni a szabadságot és a rendet. Irodalmában van valami homéroszi: Puskin és Lermontov kaukázusi történeteiben, Tolsztoj kozáknovelláiban, a *Háború és békében*, a *Szevasztopolban*. Dosztojevszkijnek, a nagy orosz mesternek szinte minden regényére rányomja a bélyegét a görög tragédia: sikolyok, könnyek, gyilkosság s valamilyen rögeszme. Az orosz gondolkodásban hiába keressük a módszert, az elemző bölcsességet, Arisztotelészt vagy Platónt. Az orosz történelem gyilkosságokról szól, s bár az áldozatok gyakran zsarnokok voltak, soha nem zsarnokölésről, hanem gyilkosságról van szó, nem az athéniak által ünnepeelt Harmodioszról és Arisztogeitónról¹² vagy a rómaiak által zsarnokölésnek vélt brutusi és cassiusi tettről. S a meggyilkoltak gyakran nem is voltak zsarnokok (II. Sándor, II. Miklós például); ha pedig azok voltak, az orosz gyilkosnak mindig volt valami személyes köze is az áldozathoz. Prototípusaik Oidipusztól Herosztratészig terjednek.

Az ókor nagy történetei közül a déli szlávok Harmodiosz és Arisztogeitón történetét játszották el újra a modern korban, a lengyelek pedig Jugurtháét; *maximae res discordia dilabuntur*.¹³ Az orosz irodalom Euripidészt és Szophoklészre reprodukálta, a sikolyok és a vér történeteit, amelybe olykor az *Antigoné* kórusa elegyedik, amint az ember nagy tetteit ünnepli. Az orosz forradalmi hősök nem a szabadságért, a polgári jogokért és méltóságért haltak meg. Paroxizmusokért, hübriszért, anarchikus lelkesedésért éltek és haltak. A rendet és az arányt Rómától várjuk; a bölcsességet és a nagyságot Hellásztól; a hitet és a beletörődést Jeruzsálemtől. Az ókor egyes szerzői átléptek az egyikből a másikba. Josephus Flavius zsidó volt, de római lett; az Exodus epikus szépségét viszont valószínűleg egy egyiptomi vagy kartágói szerző írta meg Longinus néven egy alexandriai értekezésben. Oroszországban azonban csak a kaosz és az üvöltés misztériuma van. A nagy orosz művészettől megborzongunk, s hátunkon végigfut a hideg. Oroszországban van valami küklopszi, szörnyű nagyság, amelyet csak csodálni lehet.

Az egyetlen hely Oroszországban, ahol az európai otthon érezhette magát, a félig német, félig francia, hóval lepett Szentpétervár volt. A száműzött latin lélek azonban ott éppúgy megfagyott, mint Puskin forró afrikai vére. Joseph de Maistre volt az első európai, akinek feltűntek a baljós előjelek. A görög skizmát, a német protestantizmust és a francia voltaire-izmust – a szakadás és a rombolás e három erejét – egyesülni látta Oroszországban, s így bár Napóleon bukásán, amely a Berezinánál kezdődött, csak örvendhetett, nem tagadhatta el, hogy a latin rendet súlyos veszély fenyegeti Oroszország felől, s hogy az orosz keresztény monarchia bizony ugyancsak ingatag talajon áll.

(Balázs Zoltán fordítása)

¹² Hipparkhosz türannosz gyilkosai, indítékaik között azonban valószínűleg személyes okok is szerepeltek.

¹³ Sallustius: *Jugurtha háborúja*, 10.: „Mert az egyetértés megnöveli a kicsinyt, a széthúzástól a legnagyobbak is elenyésznek” (C. SALLUSTIUS CRISPUS *Összes Művei*, Bibliotheca Classica, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 65, [Kurz Ágnes fordítása]).

Halászat emelőhálóval a Fekete-Körösön, Köröstárkány (Tárcaia), 1911

Sarlóval arató asszony és férfiak, Köröstárkány (Tárcaia), 1911